

OSMANLI DEVLETİNDE PROTÉGÉ (KORUMA) SİSTEMİ

The Protégé (Protection System) in the Ottoman Empire

Dr. Belkıs KONAN*

Giriş, I-Protégé (Koruma) Kavramı , 1-Yabancı Protégé (Koruma), 2- Dini Koruma Altında Olanlar, 3-Yerli Protégé (Koruma) : a) Elçilik ve Konsoloslukta Çalışan Osmanlı Mahmiler (Korumalar) b) Koruma Patentliler, c)Yabancı Uyuğuna Geçen Osmanlı Vatandaşları, II-Osmanlı Devleti'nin Protégé Sistemi Karşısında Kontrol Çabaları, **Sonuç**

ÖZET

16. yüzyıldan itibaren kapitülasyonların bir uzantısı olarak ortaya çıkan Protégé (koruma) sistemi, sonradan devletin egemenliğini tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. Önceleri, Osmanlı Hükümeti tarafından yabancı devletlerin elçilik ve konsolosluklarında çalışan kişilere verilen berat, sağladığı ekonomik ve adli ayrıcalıklar sayesinde zamanla bazı Osmanlı vatandaşlarının ilgi odağı haline gelmiştir. Yabancı güçler ise, siyasi nüfuzunu artırmak veya ekonomik fayda elde etmek amacıyla “koruma patent” adında bir belge uydurarak korumalarını Osmanlı tebaasına kadar genişletmişlerdir. Öyle ki; 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

tabiiyetinde olan binlerce kişi Protégé sisteminin avantajlarından yararlanmak için tabiiyetlerini bile değiştirmişlerdir. Babıâli 19. yüzyıldan itibaren suiistimal edilerek ekonomik ve siyasi anlamda devlete yük getiren bu sistemi sınırlamak için pek çok önlem almak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koruma sistemi, protégé, koruyucu devlet, mahmi, berat, patenta, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

After the 16th century the Protégé (protection) system, which had emerged as a continuation of the Capitulations, became a threat to the sovereignty of the government. The privileges first attributed to foreign embassies and consulates by the Ottoman Government attracted the attention of some citizens. Foreign forces, in order to increase their political powers and to obtain economic profits, enlarged their protection to the Ottoman people by inventing a paper entitled the “protection patent.” After the 18th century, thousands of Ottoman citizens changed their citizenship in order to profit from the advantages of the protégé system. This abused system forced Babıâli to take precautions to limit this system which had a high cost to the government.

Keywords: Protection system, protection, paternalistic state, protectorate, government charter, patent, Ottoman Empire

GİRİŞ

Bu araştırmada, öncelikle Osmanlı Devleti'nin egemenliğini bir çok açıdan kısıtlayan Protégé sisteminin yapısı ve işleyişi genel hatlarıyla incelenecek daha sonra Osmanlı Hükümetinin suiistimal edilen Protégé sistemi karşısında izlediği politika ele alınacaktır. Çalışmamızda Protégé kelimesi ile koruma ve mahmi kelimelerini genellikle eşanlamlı olarak kullandık. 16. yüzyılda başta Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Rusya olmak üzere birçok Avrupa Devleti Osmanlı devletinin toprakları üzerinde siyasi veya ekonomik nedenlerle binlerce kimseyi korumaları altına almışlardı. Bu sayede kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıklar

kendisine koruma veren devlet tarafından koruma sağlanan bu kişilere de izafe edilmiş oldu. Aslında elçilik ve konsolosluklarında çalışanlara sağlanması amaçlanan Protégé, korumayı veren devlet tarafından Osmanlı ülkesinde başka bir devlet vatandaşına verilebildiği gibi, zamanla Osmanlı vatandaşı olanlara bile sağlandı. Berat veya koruma patentası adında konsolosluklardan sağlanan belge ile mahmi sınıfı ortaya çıktı. Osmanlı Devletinin ülkesi üzerindeki egemenliğini sınırlayan bu gelişim suiistimallere neden olduğundan çalışmamızın son bölümünde hükümet tarafından alınan önlemler ve Batılı devletlerin bu önlemler karşısındaki tutumu incelenecektir.

I-Protégé (Koruma) Kavramı

Osmanlı Devleti 16. yüzyıl başlarından itibaren birçok Avrupa devletine ekonomik, adli ve idari alanlarda ayrıcalıklar tanımıştı. Ancak zamanla Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlardan yararlanan kişiler sadece kendisine ayrıcalık verilmiş devlet vatandaşları değil, aynı zamanda bu devletin koruması altında bulunan bir başka deyişle koruma sahibi olan kimseler olmaya başladı.¹

Bu sistem sayesinde, yabancı bir devlete başka bir yabancı devlet tebaasını Osmanlı toprakları üzerinde koruma hakkı verilirken, aynı topraklar üzerinde yine Osmanlı tebaasını koruma hakkı da veriliyordu². İlgili kişiye verilen patent veya berat belgesi ile o kişi daha az vergi ödüyor, ek ticari haklar kazanarak bazı adli ayrıcalıklardan dahi faydalanıyordu.

Bu ilginç durumun doğuşu, 16. yüzyıl başlarında Avrupalı devletlerin Konsolosluklarında “*drogman*” denilen ve genellikle Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasından seçilen bazı tercümanların çalıştırılmaya başlanmasıyla eşzamanlıdır.³ Zaman içinde tercümanlar için verilmiş kişisel olan bu ayrıcalıklar, konsoloslukta çalışan konsolos,

¹ Gülnihal Bozkurt, Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914), Ankara,1996, s.139.

² Yılmaz, Altuğ, Devletler Hukuku, İstanbul 1968, s. 82.

³ Osmanlı Devleti'nde Protégé sisteminin doğuşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Pierre Arminjon, “La Protection en Turquie et en Egypte”,evue de Droit Public et de la science politique, 1901, (5-44).

konsolos yardımcısı, elçilerin hizmetkârları ve en sonunda konsoloslukta çalışan tüm fertlere kadar genişletilmişti. Zengin Osmanlı vatandaşlarına bu korumanın sağlanması ise konsoloslukların geliştirdiği, satışla elde edilen koruma patenti ile mümkün olmuştu. Koruma patenti sadece patenti satın alan kişi için değil, tüm aile üyeleri için geçerli olup, belli bir süresi yoktu. En önemli özelliklerinden birisi de kalıtsal olmasıydı.⁴ Ancak burada konsolosluk çalışanlarına sağlanan korumanın farklı olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. Osmanlı vatandaşı olarak elçilik ve konsolosluklarda tercümanlık yapan kişilerin koruması sadece şahıslarına özeldi ve görevli oldukları sürece bu korumadan yararlanabiliyorlardı. Ayrıca onların görevli olduğu süre içinde bile ailelerinden hiç kimse bu korumadan yararlanamıyordu. Parayla sağlanan bu koruma zamanla parasız olarak da sağlanmaya başladığı için koruma kavramının yabancı devletler tarafından siyasi güç sağladıkları bir maşa olduğundan sözetmek hiç de yanlış olmayacaktır.

Koruma hakkı (patenti) sahipleri sadece yabancı uyruklu kişilerden oluşmuyordu. Osmanlı vatandaşları da sıklıkla yabancı devletlerden koruma sağlıyorlardı. Protégé kavramını genel olarak 3 gruba ayırabiliriz.

1-Yabancı Protégé (Koruma)

Yabancı devletler Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan başka devlet vatandaşlarını da koruyabiliyordu. Bu durumu kapitülasyon metinlerinde yer alan ...” *veya bayrağı altında yürüyener*” gibi genel ifadelerden çıkarabiliriz. 1673 ve 1740 Fransız Kapitülasyonlarında harbilerin ve İstanbul'da elçisi olmayan Devletlerin tüccarının Fransız koruması altında Osmanlı Devleti'ne kara ve deniz yoluyla gelebileceği kararlaştırılmıştı. Fransa, bu maddelere dayanarak kapitülasyonların verildiği ilk zamanlarda birçok devletin koruma hakkını üzerine almış ve Fransız olmayan yabancılar da Fransız bayrağı altında Osmanlı

⁴Halil,Cemaleddin/Hırand, Asador, Ecanibin Memâlik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye, Dersaadet, 1331 s. 533; Boogert, tercümanlık beratının kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olduğunu ve ölüm halinde mirasçılara intikal edemeyeceğini ve mirasçılar tarafından satılamayacağını, berat sahibi öldüğü zaman konsolosluğun berat belgesini İstanbul'daki Büyükelçiliğe göndereceğinden bahsetmektedir. Maurits H.Van Boogert, The Capitulations and the Otoman Legal System, Qadis Consuls and Beratlis in the 18 th Century, Bostan, 2005, s.94.

Devleti'ne gelerek ticaret yapabiliyordu.⁵ Asador tarafından verilen örneklerden, Osmanlı Devleti ile antlaşma yapmamış veya Osmanlı Devleti'nde konsolosluk ve elçiliği olmayan devlet vatandaşlarını da koruma altına alabildiklerini, bazen de savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin topraklarında kalmış olan düşman devlet vatandaşlarının başka bir devletin koruması altına girebildiğini görmekteyiz.⁶Yabancı koruması elde etmenin bir başka nedeni ise yabancıların mensup olduğu devletin yıkılması olup, İtalya tarafından Papalık Devleti ilhak olduğu zaman Papalık devleti vatandaşlarının Fransa himayesini tercih etmesi bunun ilginç ve istisnai örneklerinden biridir.⁷

Korumanın sağlanması için, yabancı koruması elde etmek isteyen ve Osmanlı vatandaşı olmayan bir kişi, koruma talep ettiği devletin konsolosluk veya büyükelçiliğine başvururdu. Eğer elçilik kabul ederse koruma için belli bir bedel ödemek zorundaydı. Koruma kâğıdının (berat belgesi) aslı konsolosluk arşivinde saklanıp, koruma altına alınan kişinin Osmanlı Devleti ile bir anlaşmazlığı olduğu zaman bu belge ile korunan kişinin ayrıcalıklı olduğu ispatlanırdı.⁸ Zamanla kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin sayısının artması üzerine özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda yabancı koruma önemini yitirdi.⁹

⁵ Sultan Selim ve Fransa Kralı arasında yapılan 1581 tarihli Kapitülasyonda yer alan bu hüküm daha sonra yine Fransa ile imzalanan 1597 tarihli antlaşmanın 1. maddesinde 1604 tarihli kapitülasyonun 6. maddesinde 1673 tarihli Kapitülasyonun 6. maddesinde ve 1740 tarihli Fransız Kapitülasyonunun 1. maddesinde karşımıza çıkmaktadır.

⁶ 1911 Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti sınırları içinde kalmış olan İtalyanları Almanların koruduğundan söz edilmektedir. H.Cemaleddin/H. Asador, 535.

⁷ Gönen, Saner, Yasemin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1998, s.171.

⁸ Berat belgesi üzerine kişinin adı ve ikametgahı yazılırdı. Zaman zaman bu belgeler üzerine düşülmüş bazı şerhlere rastlamak da mümkündür. Örneğin diğer kayıtlarla ilgi kurulması, yeniden tercümanlığa atanma veya belgelerin iptali en sık görülen şerhlerdendi. Konsolosluk beratını konsolosluk tercümanına ait beratıtan ayırt etmek için berat belgesi üzerine not düşülüp bunlar kırmızı mürekkep ile yazılırdı. Boogert, 94.

⁹ Nitekim, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile antlaşma yapmamış olan tek devlet İsviçre olup, İsviçrelilerin korumacılığını ise isteklerine göre Almanya, İtalya veya Fransa'dan biri yapabiliyordu. Rausas, G. Pelissie, Le Regime des Capitulations dans l'Empire Ottoman, Paris, 1902 C.II, s. 6.

2- Dini Koruma Altında Olanlar

Papalık tarafından korunan manastırlar, bunlara ait kiliseler, okullar, hastaneler ve dini topluluklar bu sınıfa giriyordu. Avusturya Hükümeti Beyoğlu'nda bulunan Sainte Maria kilisesi rahipleri ve St Georges kilisesi rahibelerini, İtalya, yine Beyoğlunda bulunan St. Antoine ve Galatada bulunan St. Pierre kilisesi rahip ve rahibelerini, Fransa Pangaltıda yer alan St. Esprit ve Galatadaki St. Benoit, Beyoğlunda St. Louis kiliselerinin rahiplerini ayrıca Kutsal Yerlerdeki (Kudüs) Latin halkını koruması altında bulundurmaktaydı.¹⁰ Bu toplulukların Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri Avusturya, İtalya, Fransa devletlerinin İstanbul elçilikleri veya konsoloslukları aracılığıyla sağlanırdı. Önceleri Osmanlı Devletinde bulunan Katolik ruhban topluluklarının koruması Fransa'ya tanınmış olmakla birlikte¹¹, 19. yüzyıl sonlarından itibaren, artık birliğini kurmuş olan ve güç arayışına giren Almanya başta olmak üzere bazı devletler, kendi vatandaşları olan ruhban topluluklarının korumasının kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle gümrük vergisi alanında getirilen bazı ayrıcalıklar bu sınıf için önemli bir yer tutuyordu. 1740 Fransız kapitülasyonunun 33. maddesinde yer alan gümrük muafiyetinin içine kilise ve diğer dini kuruluşlar için getirilen eşyalar ve bu topluluklarda çalışan kişilerin ihtiyacı olan eşyalar giriyordu.¹²

Dini topluluklara mensup kişilerin adli ayrıcalığına gelince, Osmanlı Devletinde dini bir topluluğa mensup kişi göreviyle ilgili bir suç işlediği zaman, dini topluluğun korumasından, dinsel görevleriyle ilgili olmayan bir suç işlediğinde ise uyuşu olduğu konsolosluk tarafından korunuyordu.¹³ Bunun dışında, bazı devletler korumaları altında olan dini topluluk üyelerinden birine karşı suç işlendiğinde, mağdurun milliyeti ne olursa olsun davayı onun adına takip yetkisini kendilerinde buluyorlardı. Örneğin, Fransa kendisini, Osmanlı Devleti'nde bulunan tüm Katoliklerin koruyucusu saydığı için, Katolik mezheplerinden birine karşı işlenen her türlü suçta dini koruyucu sıfatıyla hareket etmiştir.

¹⁰ H.Cemaleddin/ H.Asador, 543.

¹¹ Boogert, 102.

¹² Philip Marchall, Brown, *Foreigners İn Turkey: Their Juridical Status*, London, 1914., s. 94-95.

¹³ H.Cemaleddin/H.Asador, 544-545; Rausas, 174-175.

Bunun en güzel örneklerinden biri de “Miralay Mazhar Bey” davasıdır. Osmanlı Devleti’nde Anadolu’daki Ermeni isyanları esnasında çıkan karmaşada İtalyan vatandaşı Salvator adlı Katolik rahibin öldürülerek yakılması üzerine, Fransa olaya müdahale ederek suçluların derhal cezalandırılmasını istemişti. Olaylardan sorumlu olarak da o sırada Halep’te Osmanlı Ordusunda bulunan Miralay Mazhar Bey gösterilmişti. Ölen rahibin İtalyan asıllı olmasına rağmen Fransa’nın olaya müdahalesini, Osmanlı Devleti’nde Katoliklerin korumasının Fransa tarafından sağlanmasıyla açıklayabiliriz. Osmanlı Devleti Fransa’nın suçlu olarak gösterdiği Miralay Mazhar Bey’in Divan-ı Harbe çıkmasını kabul etmesine rağmen, Fransa bununla da yetinmeyerek Divan-ı Harbe yapılacak yargılama sırasında Fransız tercümanın da hazır bulunması konusunda ısrar etmişti. Babıâli bu talebi başta kabul etmemiş olsa da iki devlet arasında gerginliklerin artması ve Fransa’nın Osmanlı Devleti’ni, İstanbul’da bulunan konsolosluğu kapatmak ile tehdit etmesi karşısında, Hükümet duruşmalara tercümanın katılmasına izin vermek zorunda kalmıştı. Sonuçta tercümanın da müdahaleleri ile Mazhar Bey suçlu bulunmuş ve idam edilmesine karar verilmiştir.¹⁴

Dini koruma ve yabancı koruma kavramları temelleri ve işleyişi ile birbirinden farklı kavramlardır. Yukarıda da açıkladığımız şekilde yabancı korumada korunan kişi, kendisine korumayı veren devlet tarafından sanki o devletin vatandaşı gibi himaye görürdü. Burada koruma sahibi olan kişinin menfaati ön plana çıkardı. Bu nedenle, koruma kavramı korunan ve devlet arasında oluşan özel bir bağa dayanmaktaydı. Dini korumada ise taraflardan birinin kilise olması nedeniyle Protégé kavramı daha genel ve kapsamlı bir karaktere sahipti.¹⁵

3- Yerli Protégé (Koruma)

Yerli korumalar, Osmanlı vatandaşı olmakla birlikte yabancı devletin korumasını sürekli ve kalıtımsal olarak kazanan kişilerdi. Bazı devletler özellikle 18. yüzyıldan itibaren para karşılığında, hatta bazen

¹⁴ Miralay Mazhar Bey Davası ve hukuki yorumu için bkz: Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti’nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2006, Ankara, 203-204.

¹⁵ Rausas, 135-136.

parasız ¹⁶bir şekilde “berat”adını verdiğimiz belgelerden vererek koruması altına alıyorlardı. Herhangi bir Osmanlı vatandaşı hıristiyan veya müslüman ayrımı yapılmaksızın, korumasını aldığı devletin ayrıcalıklarından yararlanabiliyordu.

Aslında Osmanlı Hükümetinin onayına ve yasal herhangi bir kaynağa dayanmayan berat belgesi konsolosların bulmuş olduğu bir yoldu. Bu belge, sadece adına verilen kişiyi değil aynı zamanda onun ailesini de kapsıyordu. Yabancı güçlerin, korumalarını Osmanlı vatandaşlarını kapsayacak biçimde genişletmeleri üzerine Amerikalı hukukçu Westlake’in “*Bir çok nedenden dolayı karşı çıkılabilecek bir uygulama. Batı ülkelerine; kendi bayrağı altında ülkesiyle çok az bir bağı olan fertler kazandırıp ülke içinde ticari ayrıcalık ve ülke sakinleri arasında gereğinden fazla etki sahibi olma şansı verip bir devletin vatandaşlarının ülke kontrolünden kolayca uzaklaşabilmelerine yol açtı*”¹⁷ şeklinde ki yorumu koruma sisteminin ne derece kötüye kullanıldığını göstermektedir.

Yerli korumaları kendi arasında konsolosluklarda görevli olanlar, koruma patentliler ve yabancı vatandaşlığına geçen Osmanlı vatandaşları olarak sınıflandırmamız mümkündür.

a) Elçilik ve Konsoloslukta Çalışan Osmanlı Mahmiler (Korumalar)

Yerli mahmiler(korumalar), Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında görüş birliği ve Osmanlı hükümeti tarafından verilen izin sonucunda bir başka devletin Osmanlı vatandaşları arasından seçtiği, Osmanlı tabiiyetinde olan, vice-consul ve agent consulaire adı verilen kişilerden oluşuyordu. Bu kişiler daha sonra meslekten yetişmiş olmayan konsoloslar olarak ifade edilmişlerdir. Bunun dışında, elçilik ve konsolosluklarda tercüman veya kavalık yapan kişiler ile, ruhani yerler ve manastırlarda çalışan tercüman ve müstahdemler (hizmetliler) Osmanlı mahmisi (koruması) sayılırdı. Kadrodan olmayan konsolos, konsolos

¹⁶ Berat belgesinin parasız verilmesinin altında siyasi nedenler yatmaktadır. Konsolosluklar para ile verdiği beratlardan ekonomik bir çıkar elde ederlerken, parasız berat vermeleri ancak altında siyasi bir çıkar yatmasını akla getirmektedir.Bozkurt, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu” 140-141.

¹⁷ Westlake’in yorumu için bkz: Sousa, 97, dn: 19.

yardımcısı, tercümanlar, kâtipler ve muhafızlar(yasakçı ve kavas) gibi konsolosluk çalışanları, adına çalıştıkları devlet vatandaşlarının ayrıcalıklara sahiplerdi.¹⁸ Ancak bu himaye geçmişe yürümeyip, “berat” adı verilen belgenin düzenleniş tarihinden itibaren geçerli olurdu. Babîâlinin izniyle elçi ve konsoloslar tarafından verilen beratta adı yazılı kişinin koruma altında olduğu belirtilirdi. Konsolos veya Konsolos yardımcılarının Osmanlı vatandaşları arasından seçilebileceğine dair kapitülasyonlarda bir hüküm bulunmamasına rağmen, yabancı devletlerin neden bir Osmanlı vatandaşını konsolos tayin ettikleri sorusu akla gelebilir. Bunun cevabı ise oldukça basittir. O dönemlerde Osmanlı Devleti’ne gelen yabancıların elçilik ve Konsolosluklarında Osmanlıca dilini iyi bilen birileri olmadığı ve kısa sürede öğrenmeleri çok zor olduğu için böyle bir uygulamaya gidilmişti. Yerliden Konsolos¹⁹ atamayı ilk olarak Fransa yapmış; zaman içinde İngiltere, Hollanda ve Rusya tarafından bu uygulama izlenmişti. Ancak bu uygulama bir süre sonra devletlerin hiç vatandaşı olmayan yerlerde de yapılmaya başlanınca²⁰ Osmanlı Devleti rahatsız olarak bazı önlemler almaya çalışmıştı.²¹ Berat sahiplerinin önceleri cizye, daha sonra diğer vergilerden de muaf olmaları ve adli ayrıcalıkları, özellikle zimmi Osmanlı vatandaşlarına çekici geldiğinden bu belgeler konsolos ve elçilerce satılmaya başlanmıştı.²² 18.yüzyıla gelindiğinde yabancı elçilikler ve konsolosluklar tarafından dillerini bilmeyen kişilere dahi

¹⁸H. Cemaleddin/H.Asador, 525-526.

¹⁹ Yerliden Konsolos atanması ile ilgili olarak Rausas, bu konsolosların sadece konsolos adını taşıdığını, ancak Fransız olan konsoloslar gibi yargı yetkisine sahip olmadıklarını, bir anlaşmazlık çıktığı zaman yargılama yapmadan ilgililerin, en yakın yerdeki Fransız Konsolosluğuna gönderildiğini bildirmiştir. Rausas, 28.

²⁰ Fraşirli Mehdi, İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikatı Hâzırası, Samsun, 1325, s. 34.

²¹ 1830 tarihli Amerika Birleşik devletleri Barış ve Ticaret Antlaşmasının 2. maddesinde, “Taraf- Devlet-i Aliyyeden Amerika memalikinde şebender ikamesi ve Amerika devleti tarafından dahi umur-ı ticaretin idaresi zımında nmevki-i ticaret olup lüzumu tebeyyün eden mahallere ***kendü cinslerinden beravat***” şeklinde düzenlenerek kendü cinslerinden deyimi ile Amerikalılar arasından konsolos tayin edilmesi” öngörülmüştü. Başka devletlerle yapılan bazı antlaşmalarda ise, konsolos tayininde zorunlu kalırsa kendi tebaası yerine, Devlet-i Aliyye’de yaşayan herhangi bir ecnebinin konsolos olabilmesine olanak tanınmıştı. Bkz: 1838 tarihli Belçika Kapitülasyonu.

²² Altuğ, 82; Bozkurt, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu”, 140.

tercümanlık beratı ²³ satıldığı doktrinde genellikle kabul edilmektedir. Berat satın alanların çoğunu Osmanlı uyruğuna tabi zengin zimmi tüccarlar oluşturmaktaydı. Bunun dışında önemli görevlerde bulunan Osmanlı devlet adamları da “tedbir olarak” berat satın alabiliyorlardı. Berat satma, elçilikler açısından önemli bir gelir kaynağı olsa da bazen siyasi nüfuz sağlama veya önemli bilgilerin sızdırılması için parasız olarak da berat dağıtıldığı olmuştur.²⁴ 1793 yılında Halep valisi, Halep’te ticaretle uğraşan ve vergiden muaf olan 1500 konsolosluk tercümanı olduğunu Babiâliye bildirmiştir. İstanbul’dan gelen komisyonun incelemesi sonunda 1500 kişi içinde sadece 6 kişinin gerçekten tercüman olduğunun belirlenmesi koruma sisteminin ne denli kötüye kullanıldığını gösterir bir örnektir.²⁵ Kapitülasyonlarda ve diğer antlaşmalarda o devlet konsoloslukunda çalışan kişi sayısı sınırlı olmakla birlikte, yabancı devletler zamanla bu belirlenmiş sayılarının üzerinde konsolosluk görevlisi istihdam ederek bu izni suiistimal etmişlerdi.

b) Koruma Patentiler

Yabancı elçiliklerin Osmanlı tebaasına para karşılığında sattıkları hatta bazen parasız dahi verdikleri bir belge olan koruma patentleri 18. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Tercümanlık beratının çıkarılması için Osmanlı hükümetinin izni gerektiğinden yabancı elçilikler koruma patenti adını verdikleri bu belge ile Osmanlı vatandaşlarına bir anlamda kendi devletlerinin korumalarını sağlıyorlardı.²⁶ Koruma patentinin hukuki bir dayanağı olmayıp elçi ve konsoloslar tarafından düzenlenen keyfi belgelerdi. Tercümanlık beratının verilme sebepleriyle koruma patenti verilme sebepleri aynıydı. Yabancı elçilik ve konsolosluklar kimi zaman maddi gelir elde etmek²⁷, kimi zaman da siyasi güç kazanmak

²³ Başlangıçta tercüman, hizmetçi ve sefaret ya da konsoloslukun diğer işlerini gören kişilere verilen berat verildiği kişilere bir sefaret veya konsolosluk tarafından kendi diplomatik korumaları altına alındığını bildiren belgelerdir. Bozkurt, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu” 140.

²⁴ Bağış, Ali İhsan, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslümler: Kapitülasyonlar Avrupa Tacirleri Hayriye Tacirleri, 1750–1839, Ankara, 1998, s.29, Rausas, 33, Gönen 185.

²⁵ Salahi Sonyel, Osmanlı İmparatorluğunda Koruma Sistemi ve Kötüye Kullanılması, Belleten C.79, S.212, Nisan 1991, s.360.

²⁶ Bağış, 30-35.

²⁷ 1785 yılında yazılan bir eserde yer alan “yirmi yıl önce onları (beratları) satmak daha karlıydı. Bugünkü fiyatları 5 ile 6000 livre arasında değişmektedir” cümlesi

amacıyla patent dağıtmışlardır. Özellikle Rusya, Yunanistan ve Avusturya Osmanlı devletinde parasız olarak patent dağıtma yoluna gitmişlerdir.

Patent alan kişi, patenti aldığı devletin koruması altında olduğunu iddia ederek bazı vergi ayrıcalıklarından yararlanabiliyor, hatta askerlik hizmetinden bile muaf olabiliyordu. Patentler sadece kendisini değil, ailesini de kapsadığı gibi ölümden sonra diğer aile üyeleri için geçerliliğini sürdürürdü. Patent sahipleri vergi ayrıcalıkları yanında yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı topraklarında sahip oldukları her türlü ayrıcalığa da sahip olurlardı. Örneğin konut dokunulmazlıkları ve yargı ayrıcalıkları da vardı. Açık bir şekilde, Devletin ülkesinde, kendi vatandaşları üzerindeki otoritesini sarsan bu duruma karşı Osmanlı Hükümeti zaman zaman müdahale yoluna giderek yabancı elçilik ve konsoloslukları Osmanlı vatandaşlarına patent vermemeleri yolunda uyarmıştır. Hatta 19. yüzyıldan itibaren yapmış oldukları antlaşmalarda bu durumu açıkça yasaklayan maddeler koyma yoluna gitmiştir.²⁸

c) Yabancı Uyruğuna Geçen Osmanlı Vatandaşları

Osmanlı tabiiyetindeki bazı kimseler, yabancı devlet vatandaşlarının yararlandığı ayrıcalıklardan yararlanmak amacıyla başka devlet uyruğuna geçtiklerini iddia etmiş ve bu devlet elçiliklerinden pasaportlar elde etmişlerdir. Rausas, özellikle Rusya ve Yunanistan'ın Osmanlı vatandaşlarına koruma patenti vermek dışında vatandaşlık tanıma yoluna gittiğinden de bahsetmektedir.²⁹ Babiâli 1841 yılından itibaren sistemli

konsoloslukların beratı nasıl gelir kaynağı olarak gördüğünü ispatlar niteliktedir. Sonyel'den naklen, 360.

²⁸ Örnek olarak bkz: 1830 tarihli ABD antlaşması 5. Maddesi: Noradounghian, Gabriel Efendi, "Recueil D'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Exterieur de la Turquie".(4 cilt), Paris 1897,-1903 C. II, s. 193; (yazarın adı bundan sonra Nora şeklinde kısaltılarak verilecektir.)ayrıca bkz: Muâhedat Mecmûası:Derleyen: Ferik Mahmud Mesud Paşa, 5 Cilt.,Yayın yeri: Hakikat Matbaası, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1294-1298.H., (Eser bundan sonra MM şeklinde kısaltılarak verilecektir.) C. I, s.268.

1833 Tarihli Toskana Antlaşmasının 11. Maddesi: MM,II, 47

1838 tarihli Belçika Antlaşmasının 9. Maddesi: MM,I, 185, Nora, II, 245

1843 Tarihli Portekiz Antlaşmasının 9. Maddesi: MM,I, 303, Nora, II, s. 442.

1858 tarihli Brezilya Antlaşmasının 2. Maddesi: MM,II, 34, Nora, III, 105.

²⁹ Rausas, 34.

bir politika ile konsolosluk himayesine alınan Osmanlı vatandaşlarının bir başka deyişle Hıristiyan Osmanlı vatandaşları arasında hileli yollarla vatandaşlık değiştirme yoluna giden kişilere karşı bazı önlemler alma yoluna gitmişti. Bununla birlikte alınan önlemler pek de işe yaramamış ve vatandaşlık değiştirme işini ticaret haline getiren şirketler aracılığıyla gerekli evraklar temin edilerek hileli yollarla yabancı pasaportlar sağlamıştır³⁰. Engelhardt, özellikle bazı Rum vatandaşlarının Atina'ya giderek acentalar aracılığıyla kolay bir şekilde pasaport elde ettiklerini belirtmiştir. Aynı yazar, Osmanlı devletinde yaşayan ve Yunan vatandaşı olduğunu iddia eden 300.000 kişiden 150.000 kişinin anne ve babasının Osmanlı vatandaşı olduğu örneğini de vererek, Yunan tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının, sadece devletin hükümlerine ihlal etmekle kalmayıp aynı zamanda gayrimüslim Rum cemaatini de vergi eşitsizliğinden dolayı rahatsız ettiğinden söz eder.³¹ Trabzon'da bulunan İngiliz Konsolosluğundan 1848 yılında İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen bir raporda, Trabzon'da çok sayı da Ortodoks Rumun Rus vatandaşlığına geçtiği, Gürcistan'a ticaret amacıyla giden Rumların burada işlerini bitirdikten sonra dönerken Rus pasaportu aldıkları yazılıdır. İngiliz konsolosunun "*Büyük ölçüde suistimal edilen bu işlemin buradaki hıristiyanların genel olarak Osmanlı uyrukluğundan kaçmalarını önlemeyi dileyen, kimi kesin kararlar alması gereken Türk yönetiminin zararına olduğunu düşünmemek olanaksızdır. Bu yapılmazsa bir kaç yıl içinde buradaki her reaya Rusyaya mensup olacaktır.*" şeklindeki uyarısı suistimalin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.³²

Bozkurt, Osmanlı Devleti'nde bir beratlı sınıfının doğduğunu belirterek İngiliz Konsolosunun anılarında yer alan bir ifadede İngilizlerin Osmanlı topraklarında "*bir milyondan biraz az beratlısı*" olduğu örneğini vermiştir.³³

³⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Gülnihal Bozkurt, Amerikan Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri, Prof. Dr. Jale H. Akipek Armağanı, 1991, Konya. S. 177-189.

³¹ Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, çev:Ali Reşat, Kasım 1999, İstanbul, 315-316.

³² Sonyel, 364.

³³ Bozkurt, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu", s. 140-141.

II-Osmanlı Devleti'nin Koruma Sistemi Karşısında Kontrol Çabaları

Yabancı devletlerin, önceleri ayrıcalık sahibi olmayan devlet vatandaşlarını kendi haklarından yararlandırmaları kapitülasyon maddelerine dayanmış olsa bile, Osmanlı topraklarında yaşayan Osmanlı vatandaşlarına para karşılığı veya parasız olarak berat ve koruma patenti vermeleri Osmanlı Devletinin egemenlik alanını zayıflatmaları açısından ve kendilerine tanınan yetkileri suiistimalde ne derece ileri gidebileceklerinin bir uç örneği olarak çok düşündürücüdür. Sousa, bunun altında ekonomik çıkarlar bulunduğu altını çizmektedir. Şöyle ki, vermiş olduğu bir örnekte, Fransa'nın 400.000 frank üzerinde İngiltere'nin ise, 2000-3000 pound arasında değişen paralar kazandığını bildirir. 1786 yılında Alman Büyükelçisi Van Deder'nin belirli bir zaman içinde bir tane bile berat satılmadığından şikayet ederek daha sıkı çalışması için Halep'te bulunan Alman konsolosu teşvik etmiş ancak konsolos Osmanlı hükümetinin sert politikasının Halep'teki Osmanlı tüccarını yabancı koruma elde etmekten caydırdığı yolunda yanıt vermiştir. Konsolos ayrıca mektupta berat fiyatlarının düşürülmesinin satışı artırabileceği yolunda bir imada da bulunmuştu. ³⁴

Rusya ve Yunanistan ise az önce değindiğimiz gibi, daha çok nüfuz kazanmak ve siyasi yararlar sağlamak amacıyla berat belgesi dağıtmışlardı. Örneğin 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra Rusya Osmanlı Devleti'nde bulunan özellikle Ermeni ve Yunan tebaasına mensup 7 milyondan fazla kişiye berat vermişti. ³⁵

Babıâli patentlerin verilmesini önlemek amacıyla 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren tedbirler almaya başlamıştı. 1722 yılında III. Ahmet tarafından çıkartılan bir fermanla Yahudi ve Hıristiyan zimmilere ellerindeki patentlere dayanarak vergi muafiyeti sağlanmayacağı bildirilmişti. 1758 yılında III. Mustafa tarafından çıkarılan bir fermanla ise elçilerin kendilerine tanınan sayıda tercümanla yetinmeleri ihtarında bulunulmuştu. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer alan bir belge de "*Devlet-i Aliye reayasından bazı kimseler ecnebi konsoloslara intisap ederek ve ecnebi patentası alarak tekaliften kurtulmak yolunu*

³⁴ Boogert, 108.

³⁵ Rausas, 34.

tuttuklarına ve bazıları ecnebilere mahsus elbise giymekte ve ecnebi mezhebine girmekte olup bu hallerin ise mahzuru meydanda olduğuna binaen ellerinde tercümanlık beratı olmayanların bu gibi iddialarının kabul edilmemesi” yazılıdır³⁶. Bu belge şimdiye kadar yazdıklarımızı özetler niteliktedir. 1786 yılında I. Abdülhamit tarafından yabancı sefaretlere verilen notada, bundan sonra sadece tercümanlara berat verilmesi ve tüccarlara verilmemesi istenmişti. III. Selim zamanında da patentlerin kötüye kullanımını engellemek için girişimlerde bulunulmuştur.³⁷ 19. yüzyıla gelindiğinde kötüye kullanımlar halen devam etmekte olduğundan Osmanlı Devletinin tedbirler almaya devam ettiğini görüyoruz. Babiâli 26 Mart 1806’da “tercümanların görevleri dışında başka işlerle uğraşmamalarını” tembihleyen bir nota vermiş, “aksi halde beratlarla tanınan ayrıcalıklara uyulmayacağı” da bildirilmişti.³⁸

İlk olarak Fransa, berat verme hakkından vazgeçerek 1806 yılında bu hakkın artık Fransa tarafından kullanılmayacağını belirtse de diğer yabancı devletler berat dağıtmaya devam ettiler. 1809 yılında İngiltere ile yapılan Çanakkale Barış Antlaşmasının 10. maddesinde de, İngiltere’nin zimmi tüccarlara berat ve patent dağıtmayacağı hüküm altına alınmıştı. Ancak Babiâli’nin tüm bu çabalarına rağmen, yabancı devletlerin berat dağıtmaya devam ettiğini görüyoruz. II. Mahmut, 1812’de bazı bölgelerde ticaretle uğraşan zimmilerin patentlerini iptal etmiş;³⁹ ayrıca Müslüman tüccara da Avrupa tüccarlığı statüsüne geçme izni verilerek, Hayriye tüccarı kavramını getirilmişti. Müslüman tüccara tanınan bu ayrıcalığın tarihi konusunda bir kesinlik bulunmamakla birlikte, müslüman tüccarın şikayetlerinin yer aldığı bir takrirden hareketle Bağış, 1810 tarihi olabileceği görüşünden söz etmektedir.⁴⁰

³⁶ B.O.A., C.HR., 29 R 1172 H. (30.12.1758M.), Dosya No: 110, Gömlek No: 5458.

³⁷ B.O.A., C.HR., Dosya No: 8, Gömlek No: 385, 29 C 1206 H. (23.02.1792M.) tarihli belgede Osmanlı tebaasından olanların ecnebi konsolosu ve konsolos vekili olmaları ve ecnebi patentası altına girmeleri yasak olmakla birliktebuna aykırı davrananlar hakkında uygulanacak usulden bahsedilmektedir.

³⁸ Boogert, 109; Bağış, 78-79.Bozkurt, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu”, 142-143.

³⁹ Arşivde yer alan bir belgede aslen Devlet-i Aliye tebaasından olduğu halde ecnebi patentası almış olanların patentalarına itibar olunmaması hususu Boğdan voyvodasına yazılan bir tahriratta tekrarlanmıştır. B.O.A., C.HR., Dosya No: 98, Gömlek No: 4876, 209 S 1229 H. (31.01.1814 M.) tarihli belge. Bu tarz belgelerin çok sayıda olması Babiâlinin politikasının tutarlılığı konusunda bize ışık tutmaktadır.

⁴⁰ Bağış, 85-89; 108-109.

Osmanlı Hükümeti Osmanlı vatandaşlarına beratların dağıtılmasını önlemek amacıyla 27 Ocak 1852 tarihinde İstanbul'da elçiliklere gönderdiği bir nota ile yabancı elçilik ve konsolosluklarda çalışanlardan dışında hiç bir Osmanlı vatandaşına berat verilmemesini, verilse bile bu korumanın Osmanlı Hükümeti tarafından tanınmayacağını bildirdi. Daha sonra 14 Eylül 1860 tarihinde bu kez Babiâli'nin yerli beratlılara karşı aldığı bir önlemi içeren bir nota gönderildi⁴¹. Osmanlı Devleti bu nota ile bundan sonra yabancı uyruğuna geçen Osmanlı vatandaşlarının üç ay içinde ülkeyi terk etmek zorunda olduğu, Osmanlı tabiiyetli akrabalarından kendilerine kalacak olan miras hakkından mahrum olacakları buna rağmen Osmanlı topraklarını kaybetmeyenlerin yabancı vatandaşlık iddialarının kabul edilmeyeceğini bildirdi.⁴² Bu nota, 27 Ocak 1852 tarihinde gönderilen notaya göre biraz daha etkili olmuş ve nota üzerine mahmi sorununu görüşmek için bir komisyon toplanmıştı.

24 Nisan 1862 tarihinde elçiliklere gönderilen yeni bir notada misyonların Osmanlı hükümeti ile Protégé (koruma) sorununda bir çözüme ulaşma iradesi bildirilmişti. Babiâli tarafından bu konuda alınan en önemli tedbirlerden biri de 9 Ağustos 1863 (H: 23 S 1280) yılında **Yabancı Konsolosluklar Nizamnamesi'nin** (Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel- i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname) yayımlanmasıdır.⁴³ Söz konusu Nizamname ile korumaların sayısına bir sınır getirilmiş⁴⁴ ve Osmanlı vatandaşlarının yabancı devletlere zorunluluk dışında konsolosluk yapamayacağı

⁴¹ Mehdi, 36; Young, II, 224; Rausas, 36, Sousa, 101.

⁴² Bozkurt, 146; Rausas, 36-37.

⁴³ "Memalik-I Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname" metni için bkz: Düstur I. Tertip, C.1, 772-775. Fransızca metin için bkz: Gregoire Aristarchi Bey, Legistation Ottomane Recueil des Lois , Reglements, Ordonances, Trates, Capitulations et autres documents officiels de L'empire Ottoman, Constantinopol, 1874, V.4, 15-18.

⁴⁴ "Konsolosluklar atide tayin olunan mikdar yerliden imtiyazlı memurlar istihdam edebilirler. Yani başkonsolosluklar yahud makarr-ı eyaletde bulunan konsolosluklar dörder ve başkonsolosluklara tabi konsolosluklar üçer ve konsolos vekaletleri veyahud konsolosluk memurları ikişer tercüman ve yasağçı istihdam edebilecekler. Balada tayin olunan aded کافی olmadığı halde zikr olunan konsolosluklar Dersaadette bulunan sefaretlerine müracaat eyleyerek onlar Bab-ı Aliye beyan-ı keyfiyetle birlikte karar vereceklerdir." Anılan Nizamnamenin 1. Bendi. Düstur I. Tertip, C.1, s. 772, Aristarchi Bey, 15.

belirtilmişti.⁴⁵ Hatta yabancı elçilik ve konsolosluklarda görev yapabilecek Osmanlı vatandaşından tercüman ve diğer görevlilerin sayısı sınırlandırılarak “**muvaqqat mahmi**” kavramı getirilmişti.⁴⁶

Memalik- i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname’de 5. maddesinde “*Himayet-i muvaqqate tahtında bulunan konsoloshane hademesi **adi mahmilerin** nail.....*” şeklinde kaleme alınan adi mahminin içeriğinin ne olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bazı yazarlar, Babıali’nin adi mahmi (koruma) deyimini ile daimi mahmileri (korumaları) kastettiğini ifade etmişlerdir.⁴⁷ Nitekim, nizamnamenin Fransızca metninde bu durum “les Protégés temporaires” ve les Protégés ordinaires” ayrımı ile verilmiştir.⁴⁸

Bunun dışında Nizamname ile getirilen en büyük yeniliklerden biri de Protégé (koruma) kavramının sadece kişinin kendisi ve hizmette bulunduğu süre ile sınırlandırılarak korumanın aileleri kapsamayacağıdır.⁴⁹ Nizamname sonrasında hükümet amacına yine tam olarak ulaşamamıştı. Çünkü, koruma (mahmi, Protégé) sayısı sınırlı olduğu için Osmanlı vatandaşları ayrıcalık kazanma amacıyla bu kez hileli yollarla yabancı pasaport elde etme yoluna başvuruyorlardı. Ayrıca, geçmişte

⁴⁵ “Yerlüden hiçbir kimesne.bir ecnebi devletin konsolos vekili veyahud memuru tayin olunamayacaktır. ” Anılan Nizamnamenin 6.bendi, Düstur I. Tertip, C. 1, s. 773.; Aristarchi Bey, 16.Young, 233.

⁴⁶ Sözkonusu Nizamnamenin 5. bendinde “ *Himayet-i muvaqqate tahtında bulunan konsoloshane hademesi adi mahmilerin nail oldukları hukuktan müstefid olacaklar ve tekevvün edecek cinayet davalarında memurin-i mahalliye bunlar hakkında dahi Dersaadetde cari olan usul-i himayetkariden ser-i mu inhiraf etmeyerek diğerleri hakkında cari olan usul-i muhakeme icra kılınacak.*” Hükmünden muvaqqat mahmilerin adi mahmilerin sahip oldukları haklardan yararlanamayacaklarını anlamaktayız. Düstur I. Tertip, C. 1, s. 773; Aristarchi Bey, 16. Young, V.II, 234.

⁴⁷ Rausas, 40; Mehdi, 37; Gönen, 189-190.

⁴⁸ Fransızca metnin 5. maddesinin 1 ve 2. bendi için bkz: Aristarchi Bey, 16; Young, 234.

⁴⁹ 11. bend “*Her ne kadar müstahdem-in-i mümtaze konsoloshane maiyetinde buldukları esnada zuhur etmiş olan her türlü mesailden dolayı kendilerini taarruzdan masun add etmeleri lazım gelir ise de yukarıki bentlerde beyan olunduğu vecihle o makule müstahdeminin haiz oldukları himayet mutlaka şahıslarına ve fiilen hizmetlerine mahsus olup bina’en aleyh hiçbir halde unvan suretiyle bir kimesneye verilmeyeceği misüllü memuriyetlerinden infisallerinden sonraya hükmü kalmayacağı ve kezalik akraba ve mütealikatlarına dahi şumulu olmayacağı mukarrerdir.*”.Düstur I. Tertip, C. 1, s. 775; Aristarchi Bey, 18.

koruma altına alınmış Osmanlı vatandaşlarını kapsamıyordu. Bir başka deyişle, Nizamname'nin yayımlanması tarihi olan 9 Ağustos 1863'ten önce koruma elde eden kişilerin beratları varislerince geçmeye devam edecekti. Sonuçta yapılan düzenleme sadece yayınlanma tarihinden sonra Protégé (koruma) sisteminin kötüye kullanılmasını engellemeye yaradı. Nizamnameye rağmen Osmanlı Devleti kötüye kullanımların durmaması üzerine, yabancı elçiliklere¹⁴ Eylül 1866, Nisan 1869 ve 7 Temmuz 1869 tarihlerinde yeni notalar gönderdi.⁵⁰ Bu notalar, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine büyük bir engel olarak görmeye başladığını ve bu engeli kaldırarak tebaası arasındaki hukuksal eşitsizlikler yok etme ve tebaasına sahip çıkma çabasına girdiğini göstermektedir.

Babıâli tarafından alınan tüm önlemlere rağmen gayrimüslimlerin tabiiyet değiştirerek koruma sağlamaları karşısında 19 Ocak 1869 tarihinde **Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi**⁵¹ çıkarıldı. Bu yasa ile Osmanlı vatandaşlarının yabancı devlet vatandaşlıklarına izinsiz olarak geçmesi yasaklandı. Yasanın 5. maddesine göre Osmanlı hükümetinden izin almaksızın bir başka devlet vatandaşlığına geçen kişilerin yeni tabiiyetleri geçersiz sayılacaktı. Eskiden Müslüman olan Osmanlı vatandaşları tabiiyetlerini kaybederken, bu kanundan sonra İslamiyeti kabul edenlerin eski tabiiyetlerini korumalarına ise izin verilmişti.

Babıâli suiniyetle hareket eden Osmanlı vatandaşlarının yabancı devletlere kapitülasyonlarla tanınmış ayrıcalıklardan yararlanmalarını önlemek amacıyla çıkarttığı Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile Protégé (koruma) konusundaki suiistimallere son vermiş gibi görünse de çoğu gayrimüslim olan pek çok Osmanlı vatandaşı yabancı devlet vatandaşlığına geçmeye devam etmişti. Osmanlı Devleti'nin bu duruma itirazı ve kararlı politikası sayesinde bir süre sonra İtalya, Almanya, Rusya izinsiz olarak kendi vatandaşlıklarına geçen Osmanlı vatandaşlarını artık Osmanlı ülkesinde korumaya almayacaklarını bildirmiş, Fransa ise Osmanlı hükümetinin izni olmaksızın hiçbir

⁵⁰ 14 Eylül 1866 tarihli notasında protégé sisteminin kötüye kullanımları birer birer sayılmış, Nisan 1869 tarihli notasında ise 1863'den beri yabancı vatandaşlığına geçmiş Osmanlı vatandaşlarının sayısı açıklanarak büyük devletlere şikayette bulunulmuştu. 7 Temmuz 1869 tarihli notada Osmanlı Devleti kapitülasyonların kötüye kullanımını yine tek tek sayarak bu durumu daha fazla hoş göremeyeceğini açıklamıştı. Sousa 104-105.

⁵¹ Kanun metni için bkz: Düstur I. Tertip, c. 1, s. 16-18.

Osmanlı vatandaşını kendi vatandaşlığına kabul etmemiştir. İngiltere, eski korunanlar konusunda korumasını belli şartlarla devam ettirirken, Suriye ve Filistin’de hiç kimseye yeni İngiliz koruması sağlamamıştır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri’nin bu konuda Avrupa devletlerinin gösterdiği duyarlılığı göstermediğini, Amerikan vatandaşlığı elde eden binlerce Osmanlı vatandaşının Osmanlı topraklarında ayrıcalıklardan yararlanmaya devam ettiklerini belirtmemiz gerekir.⁵²

SONUÇ

Kapitülasyonların bir uzantısı olan ve önceleri Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin, daha sonraları müslümanların yararlandığı Protégé sistemi, Osmanlı Devletinin gücünü yitirmesi üzerine Batılı güçler tarafından emperyalist bir araç haline dönüştürülmüştür. Osmanlı hükümeti her ne kadar aldığı çeşitli önlemlerle koruma sisteminin suiistimalini önlemeye çalışsa da bu konuda çok başarılı olamamıştır. Osmanlı Devleti’nin çabaları ancak muhatabı olan yabancı devletlerin bu konudaki anlayış/izin politikaları ölçüsünde sonuç verebilmiştir. 1. Dünya Savaşına kadar etkilerini kısmen sürdüren koruma kavramı, kaynaklandığı kapitülasyonları deviren Lozan Antlaşması ile tamamen ortadan kaldırılmıştır.

⁵² Bozkurt, “ Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu”, 150-151; Gönen, 206.

KAYNAKÇA

- Aristarchi Bey Gregoire, *Legislation Ottomane Recueil des Lois , Reglements, Ordonances, Trates, Capitulations et autres documents officiels de L’empire Ottoman, Constantinopol, 1874, V.4.*
- Arminjon, Pierre, “La Protection en Turquie et en Egypte”, *Revue de Droit Public et de la Science Politique*, 1901, (5-44).
- Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslümler:Kapitülasyonlar Avrupa Tacirleri Hayriye Tacirleri, 1750–1839, Ankara , 1998.*
- Boogert, Maurits H.Van den, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and the Beratlıs in the 18. th Century, Boston, 2005.*
- Bozkurt,Gülnihal, *Alman İngiliz Belgelerinin ve Siyasi gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914), Ankara,1996.*
- Bozkurt, Gülnihal, *Amerikan Vatandaşlığı Osmanlı Gayrimüslim Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeler, Jale H. Akipek Armağanı 1991, Konya. (s.177-189).*
- Brown, Philip Marchall, *Foreigners İn Turkey:Their Juridical Status, London, 1914.*
- Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, *Türkçesi:Ali Reşad, İstanbul, 1999.*
- Fraşirli Mehdi, *İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikatı Hâzırası, Samsun, 1325.*
- Gönen,Saner, Yasemin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1998.*
- Halil,Cemaleddin/Hırand, *Asador, Ecanibin Memâlik-i Osmaniye’de Haiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye, Dersaadet, 1331.*
- Konan Belkıs, *Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Kapsamında Yabancıların Hukuki Durumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.*

- Muâhedat Mecmûası:Derleyen: Ferik Mahmud Mesud Paşa, 5 Cilt.,Yayın yeri: Hakikat Matbaası, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1294–1298.H.
- Noradounghian, Gabriel Efendi, “Recueil D’Actes Internationaux de L’Empire Ottoman:Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres- Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Exterieur de la Turquie”.(4 cilt), Paris 1897,-1903.
- Rausas,G. Pelissie, Le Regime des Capitulations dans l’Empire Ottoman, Paris,1902.
- Salahi Sonyel, Osmanlı İmparatorluğunda Koruma Sistemi ve Kötüye Kullanılması, Belleten C.79, sayı 212, Nisan 1991, (359-370).
- Sousa,Nasım, The Capitulary Regime of Turkey:its History, Origin, and Nature, Baltimore, 1933.
- Young,George, Corps de Droit Ottoman:Recueil des Codes,Lois, Règlements, Ordonnances et Actes les Plus Importants du Droit Interieur et d’Etudes sur le Droit Coutimier de L’Empire Ottoman (7 cilt), Oxford, 1905–1906.